İzmir İktisat Dergisi
İzmir Journal of Economics

E-ISSN: 1308-8505 **YIL:** 2026 **Cilt:** 41 **Sayı:** 2 **Sayfa:** 201-223
Geliş Tarihi: 30.12.2025 **Kabul Tarihi:** 16.03.2026 **Online Yayın:** 20.06.2026 **Doi:** 10.24988/ije.1852153
ARAŞTIRMA MAKALESİ

Geleneksel Çarşı Esnafı İktisadi Zihniyet Ölçeği Geliştirme Çalışması[1]

Şebnem ÇELİK[2], Yıldız AKPOLAT[3]

Özet

Geleneksel çarşılar, ekonomik işlevlerinin yanı sıra; kolektif belleğin ve kültürün inşa, ifa ve yeniden üretim mekânı olarak tarihsel süreçte değişen toplum yapısı ve piyasa koşullarıyla beraber zihniyet perspektifinde dönüşen ve dönüştüren bir role sahiptir. Bu çalışma, geleneksel çarşı esnaf kültürünün kapitalizm, küreselleşme ve dijitalleşme süreçleri ile modern iktisadi zihniyete doğru değişim ve dönüşümünü esnafın geleneksel değerlere bağlılığı ve modern değerlere uyumu algısı üzerinden kavramak üzere bir ölçek geliştirmeyi amaçlamaktadır. Literatür ve nitel görüşme bulguları ile uzman görüşlerine dayanarak hazırlanan formun başlangıç madde sayısı 42'dir. AFA ve DFA için birbirinden farklı 101 ve 115 kişiye uygulanarak oluşturulan veri setleri üzerinden Açıklayıcı Faktör Analizi ile öz değeri birden büyük olan dört alt boyut kavramsal çıkarımlarla kanaatkarlık, hesaplılık, risk alma, gelişim odaklılık olmak üzere tanımlanmış ilgili kapsamı karşıladığı belirlenen 15 madde ölçekte bırakılmıştır. Tüm ölçek için hesaplanan yapısal güvenirlik (McDonald's Omega) katsayısı 0.800'dür. İktisadi Zihniyet Ölçeği geleneksel çarşı esnafının geleneksel değerlere bağlılık ve modern süreçlere uyumuna dair ölçüm aracı olarak kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir araç olduğuna dair başlangıç kanıtları sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: *İktisadi Zihniyet, Esnaf, Çarşı, Geleneksel-Modern*
Jel Kodları: *A13, A14, Z10*

A Study On Developing An Economic Mindset Scale For Traditional Market Traders

Abstract

Traditional markets, in addition to their economic functions, have played a role in shaping and transforming mindsets throughout history as spaces for the construction, performance, and reproduction of collective memory and culture, alongside changing social structures and market conditions. This study aims to develop a scale to understand the change and transformation of traditional market merchant culture towards a modern economic mindset through the processes of capitalism, globalization, and digitalization, based on the merchants' perception of their attachment to traditional values and their adaptation to modern values. The form, prepared based on literature, qualitative interview findings, and expert opinions, initially consists of 42 items. Data sets were created by applying the scale to 101 and 115 individuals, respectively, for AFA and DFA. Using Exploratory Factor Analysis, four sub-dimensions with eigenvalues greater than one were defined through conceptual inferences: frugality, prudence, risk-taking, and development-orientation. Fifteen items that were determined to meet the relevant scope were retained in the scale. The structural reliability coefficient (McDonald's Omega) calculated for the entire scale is 0.800. The Economic Mindset Scale provides initial evidence that it is a valid and reliable tool that can be used as a measurement instrument for traditional market traders' adherence to traditional values and adaptation to modern processes.

Keywords: *Economic Mentality, Tradesmen, Bazaar, Traditional-Modern*
Jel Codes: *A13, A14, Z10*

ATIF ÖNERİSİ (APA): ÇELİK, Ş. & AKPOLAT, Y. (2026). Geleneksel çarşı esnafı iktisadi zihniyet ölçeği geliştirme çalışması. *İzmir İktisat Dergisi*. 41 (2).201-223. Doi: 10.24988/ije. 1852153

[1] Bu çalışma Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi teslim Kabul şartı kapsamında "Sivil Toplumun İnşa Yeri Olarak Çarşı: Kültürel, İktisadi Ve Tarihsel Süreçte İzmir Kemeraltı Örneği" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

[2] Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Buca / İzmir, Türkiye
EMAIL: sebnem.karaagac@deu.edu.tr **ORCID:** 0000-0003-2669-9406
[3] Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Buca / İzmir, Türkiye
EMAIL: yildiz.akpolat@deu.edu.tr **ORCID:** 0000-0002-5992-2558

1. GİRİŞ

Çarşı, gündelik ekonomik eylemin icrası ile iktisadi temelinin yanı sıra toplumsal süreçleri göz önünde bulundurulduğunda iktisadi zihniyet; pratikler, bellek, değerler, alışkanlıklar, inançlar, sosyal kabul ve normlarla doğrudan ilgilidir. Weber, ekonomik eylemi "*bir aktörün kaynaklar üzerindeki kontrolünün temel dürtüsü içerisinde ekonomik amaçlara yönelik olarak barışçıl bir biçimde uygulanması*" olarak tanımlamaktadır (Weber, 2023a: 8). Ekonomik eylem tüm ekonomik süreçlerin ve objelerin hedefler, araçlar, engeller, yan ürünler gibi rollerin içinde taşıdıkları anlam tarafından karakterize edildiği gerçeği ile ampirik süreçleri ifade etse de, salt psişik olmaktan uzak olmak kaydıyla, olguların içinde öznel anlamları da barındırmaktadır ve bireyin inançlara dayalı yargılarından azade düşünülemediği gibi öznel olan tutum ve davranışlardan da kopuk olarak değerlendirilememektedir (Weber, 2023b; Akalın, 2011).

2. LİTERATÜR

2.1. Ekonominin Zihni Temelleri

Ekonomik ilişkiler, iktisadi bir yapıyı oluşturduğu gibi ekonomik yaşamı belirleyen düşünce biçiminin tarihe, coğrafyaya ve mesleklere göre değişkenliği ile zihniyete dayalı tinsel unsurlar, ahlaki özellikler ve toplumsal koşullar da ayrıca göz önünde bulundurulması gerekenlerdir. Sombart da kapitalist zihniyetin olgunlaşmasında belirli nitelik ve yönelimlere sahip etnik grup ve ırkların etkinliğinin önemine dikkat çekmektedir (Sombart, 2020: 14). Sombart, toplumsal bir tipin temsilcisi olarak değil modern ekonomi dönemi insanı olarak, Burjuva'nın zihniyet çözümleme ve kritiklerinde ahlaki ve entellektüel yeteneği ile bunların tarihine odaklanmıştır. Çünkü ona göre bir dönemin zihniyeti ancak tarihsel süreçle ortaya konulabilmektedir (Sombart, 2020: 15-16). Ekonomik etkinliği manevi ve tinsel unsurlardan bağımsız düşünmek, insanlığın ortak ruhsal özünü görmezden gelmek anlamındadır; somutlaşmış halini görmek ise ancak insanın dış dünyayla bağlantısıyla mümkündür. Ekonomik yaşama ait belirli egemen bir zihniyet yapısından söz edilip edilmeyeceği ise temel sorunsallardan olup Sombart, burada öncelikle üstünde durulması gereken hususların belli bir zihniyet ve egemen olmak sözleri olduğunu ifade etmektedir. Egemen zihniyet yapısının insanla kurduğu ilişkide yaygınlığının ne kadar içselleştiği de ayrıca değerlendirilmesi gerekendir (Sombart, 2020: 17-23).

Egemen zihniyet yapılarının iktisadi gelişme ve ekonomik eylemle ilişkisinde tarihsel gelişim, gelenek, kültür ve dinin etkinliğini Batı ve Doğu toplumlarında karşılaştırmalı olarak ele almak iktisadi zihniyetin nasıl şekillendiğini anlama ve açıklama girişimi sürecinde aydınlatıcı olacaktır. Ülgener, Türkiye'de kapitalist gelişmenin yakalanamaması, girişimcilik kültürünün yerleşememesi, iktisadi gerileme ile zihniyet arasındaki ilişkinin boyutu ve kapsamına dair çalışmalarında iktisadi ahlak, iktisadi zihniyet ve çözülme kavramlarının üstünde durmuştur. O, girişimciliğin Batı'daki gibi gelişememesini zihniyet yapıları ve sonuçları ile değerlendirmektedir. Zira Batı ile Doğu'nun iktisadi olarak farklılaştığı koşullar maddi nedenlerinin yanı sıra manevi nedenleriyle de ele alınmalıdır (Ülgener, 2006). Bu durumda, aynı usüller, aynı teknoloji herhangi bir yerde istenilen sonucu verirken bir başka yerde farklı sonuçlar veriyorsa farkın usül ve aletten çok onları ele alanların farklı vasıflarından kaynaklandığını hesaba katmak gereklidir (Ülgener, 1983: 15).

Zihniyet, içinde yaşanılan toplumun görünen yüzüne tekabül etmekte olup gömülü halinden çıkarak eyleme dönüşmüş vaziyetiyle yine toplumun kendisinde karşılık bulmaktadır (Aygül, 2014: 44; Ülgener, 1983:12). Zihniyete dair yapılar bir ağ içinde toplumsal yapı unsurları ile grift bir haldedir ve birbirini tamamlamaktadır (Aygül, 2014: 44). Zihniyetin, ortak bir ruh hali olduğundan hareketle, Durkheim'da "*kolektif bilinç*", Turner'da "*kök paradigmalar*", Bourdieu'da "*habitus*" kavramsallaştırmalarıyla ilişkisinden karşılaştırmalı olarak söz etmek mümkündür. Şerif Mardin, kök paradigmaların zihniyetle olan ilgisini "*kişisel davranışlara rehber teşkil eden ve ideal toplum görünümünü veren haritalar, kültür çantasında yer alıp bireyin toplumsal kurallara ve konumlara*

ilişkin algılarıyla görüntü, ses ve renkleri anlamlandıran araçları birbirleriyle kaynaştıran başlıklar olarak" olarak ifade etmektedir (Mardin, 2007: 20; Aygül, 2014: 36-37). Zihniyet de toplumların ortaklaştığı hususlardan şekillenmekte ve şekillendirmektedir.

Dolayısıyla iktisadi analizde insan faktörünü devre dışı bırakarak salt para ve mal akışına konsantre olmak ekonomik düzenin insan davranışıyla doğrudan ilgisini ıskalama yanılgısını doğurmaktadır. Ülgener'e göre "*bütün o yığınların altında insan davranışı ve tavırları yatmaktadır. Kapitalizmin doğası dış görünüşünde para-meta-sermaye iken çağın insanının tipik davranışını tercihlerini hepsinin toplamı yaşayış normlarını da kapsamaktadır*" (Ülgener, 1983:15-26) Zira ekonomik sayıların salt soyut rakamlardan ibaret olup talep dengesine esas olan beşerî arzu ve istekleri göz ardı etmek eksikliğe yol açacaktır (Ülgener, 1983:15-26). Keynes de "*The General Theory of Employment, Interest and Money*" (1936) de gelişme sürecini, dinamik faktör olan insana ve onun hesaba alınamayan duygularına bağlı tepkilerine kadar götürmedikçe doğru netice alınamayacağını belirtmektedir (Keynes'ten aktaran Ülgener, 1983: 17).

Ülgener'e göre araştırmacının görevi, maddi ihtiyaç araçlarının temini ve yerinde kullanılması ile ilgili, bir yüzü maddeye diğer yüzü insan davranışına dönük olan kişisel ve sosyal etkinliğin bilimi olan iktisadı, insanın eylemlerini içe bakarak anlamak ve yorumlamak olmalıdır. Çünkü sosyal bir edimin içsel anlamına vakıf olmanın yolu, dıştaki eylem ile hareketi görmek ve içteki öz ile manayı anlamaktan geçmektedir (Ülgener, 1983: 16). Ülgener çalışmasında, iktisadi zihniyetin psikolojik bir unsur olmasından öte (sanat, edebiyat, din gibi) kültürün bir parçası olma niteliğine dikkat çekerek, kültür ile iktisadi zihniyetin birbirinden hareketle, görünür haldeki davranışlar temelinde açıklanabilirliğini ifade etmektedir (Ülgener, 1983). Ekonominin aradan canlıyı çıkararak cansız madde yığınları olarak görülmesine karşı çıkan Sombart'ı iktisadi zihniyeti sadece anlam yönüyle ele alması açısından eleştirirken kapitalist zihniyet Weber'de telkin ve normlara dönüştüğüne dikkat çekmektedir. Sebep ve sonuç ilişkisi olarak ele alındığında yani iktisadi zihniyetin harekete dönüşmesi ile ilgili olarak sosyal fiilin ve hareketin somut bir tarafı olmakla beraber üstten alta (davranıştan psikolojik katmanlara) bir seri değer anlayışının vücut bulmuş kompleksi olarak zihnin katlarına yerleşmiş değerlerin, ne derece dış yapıya (fiil ve aksiyon tarafına) bağlı oldukları ve ne derece bizzat onları şekillendirdiği önemlidir. Bir başka deyişle zihniyetin gövde ve yapıya eşlik edip etmediği ya da gövdenin yapıyı ne derecede şekillendirdiği üzerinde durulması gereken bir konudur. Mesela Weber'de Kalvinizmin kapitalist zihniyetin altyapısı olduğu argümanı geçerli iken bu durum yalnızca dinin etkisi bağlamında ele alınmamaktadır. Sombart'ta ise "*her çağın bir zihniyet yapısı olduğu*" argümanı kapitalizmin "*girişimci, atılgan zihniyet ile burjuvanın temkinli zihniyetinin karışımında vücut bulduğu*" yaklaşımı ile çoklu bileşenlere dikkat çekmektedir. Bu noktada belirtilmesi gereken bir diğer husus ise Ülgener'in iktisadi zihniyet ve iktisadi ahlakı, iktisadi zihniyetin fiil ve hareketlerimizin öz dokusunun içinde yer alması, iktisadi ahlakın kişinin davranışı üstünde ya da karşısında yer alan normatif ve diyalog halinde bir hareket veya kuralın takipçisi ya da emredicisi rolü olduğu hususlarıyla birbirinden farklılaştığını belirtmektedir (Ülgener, 1983: 20-22).

Dilthey'ci (verstehen) felsefi (tinsel-tarihsel) dünya görüşüne sahip Alman Tarihçi Ekolünden gelen Sombart ahlak, gelenek, kültür gibi zihinsel süreçlerin kapitalizmin gelişimindeki etkisini araştırırken çağlar ve toplumları karşılaştırmıştır. Sombart'a göre ekonomi ve insan arasındaki ilişkiyi anlamak için "*analize insandan başlamak*" gerekmektedir (Ülgener, 1983: 15). Çünkü ekonomik üretim, yaşayan kanlı canlı insanların eseri olup ortaya koydukları üründe insanın izlerini taşımaktadır (Sombart, 2020). Ülgener'in de Türk toplumunda burjuvanın oluşamamasının nedenlerini açıklama gayretine esin olan *Burjuva*'da (1913) kendi yıkılışının tohumunu da bünyesinde taşıyan kapitalist zihniyetle taşınan kapitalizm ancak belli özelliklere sahip toplumlarda kendini gösterebilmektedir (Adanır; Sombart, 2020: 14). Çeşitli dönemlere ait zihniyet yapıları göz önünde bulundurularak her dönemin (iktisadi yaşamı şekillendiren) farklı zihniyet yapısının ürünü

olan ekonomik öznelerine bakmak gereklidir. Sombart, Germen-Slav-Kelt toplumlarının tarih sahnesinde yerini almasıyla ekonomik zihniyetin radikal dönüşümünün kapitalizmin temelini oluşturduğu tezini desteklemektedir (Sombart, 2020: 18-24; Ülgener, 1983: 15-26). Sombart iktisadi zihniyeti çözümlemenin yöntemini görüşme, biyografi gibi doğrudan ifadeler, zihniyetin dış görünümüne yansıyan iş yerleri, liman, kanal gibi yapısal unsurlar, hukuk-ahlak kuralları, kamuoyu tarafından itibar ve dışlanma gören davranışlar, gruplar arası ilişkiler, iktidarın müdahaleci ya da serbest tutumlarının irdelenmesi olarak belirtmektedir. Ayrıca sanat ürünlerini de dönemin yaşam tarzını göstermesi açısından önemli görmektedir (Ülgener, 1983:15-26).

Ülgener'e göre, Marx'ın kapitalizmi ortaya koymasının ardından, tasnifini yapan ve sistemleştiren kişi Sombart'tır (Ülgener, 1942). Sombart'ın kapitalizmi incelerken dış etkenler yerine, dinamik insanı ve yaşamını öncelikli görmesi onu önceki kapitalizm açıklamalarından farklılaştıran noktadır (Ülgener, 1940). Sombart, kapitalizm sistematiğinde ruh, örgütlenme biçimi ve teknoloji olmak üzere üç unsuru esas almaktadır. Ekonominin kültürden azade düşünülemeyeceğinden hareketle iktisadi zihniyeti etkileyen faktörleri, insanların iktisadi faaliyetlerinde ihtiyaç tatminleri ya da kar düşüncesi ile gerekli araçları geleneklerine göre ya da amaçlarına hizmet olarak benimsemeleri yanında eylemleri belirleyenin toplumsal olarak altruist ya da egoist tutumları olarak değerlendirmektedir (Ülgener, 1984: 6-11). İnsan doğasının çalışma ritmi üzerindeki belirleyici etkisinden de söz eden Sombart, gelenekçiliğin ve alışkanlıkların yalnızca verilmiş olanı yapmak ve öğrenilmiş olanı uygulamak gibi tutumları da beraberinde getirdiğine dikkat çekmektedir: "*Bir insan ne kadar az gelişmişse model, gelenek, otorite ve ima gücüne de o kadar boyun eğer*" diye ekler (A. Vierkardt'dan aktaran Sombart, 2020: 33).

Sombart'a göre kapitalizmi doğuran nedenler: Yahudilerin kimlik bilinçleriyle oluşan salt ekonomik başarı ile değil parayı yararlı kullanmaktaki akılcılıkları ve ortak karakteristik özellikler ile kapitalizmin gelişmesindeki rolleri üzerinden ırk ve din; Avrupa'daki ülkelerin ekonomik durumlarından yola çıkarak, İspanyol ve Portekiz, İtalya ve Almanya sürgünleri gibi kapitalist sermayeyi ilerleten göç hareketleri; Yahudilerin Kolomb'a olan desteğiyle olduğu söylenen Amerika'nın keşfi gibi coğrafi keşifler ve sömürgecilik hareketlerinin, kaynakların keşfine ön ayak olması ve modern sömürgecilikle modern devletin kurulması, menkul değer ve parayı saklama, mücevherat, ipek, borç verme, deniz sigortası simsarlığı, ve kullanma yoluyla arttırma dehaları gibi ticari nitelikleri arasında sayılabilmektedir (Öz, 2013; Sombart, 2005).

Sombart modern kapitalizmin yükselişinde maddi unsurların yanı sıra manevi unsurların, bireylerin zihniyet, din, kültür, ahlak ve entelektüel rolünü burjuvanın erdemleri ile ele almıştır. O, kapitalizm öncesi ekonomik yaşantıdaki yavaşlığı insanlardaki zihinsel enerjinin ve iradenin eksikliği ile ilişkilendirmekte ve bu dinlenme halinin nasıl olup da tedirgin bir çırpınışa dönüştüğünü sorgulamaktadır (2020: 32, 35). Hiç şüphesiz kapitalizm öncesinde de bir kazanma aşkı, hazine biriktirme (şiddet aracılığı ile, sihir yoluyla, yaratıcılık ile, para aracılığı ile) ve zenginleşmeden söz etmek mümkündür. Hatta mesleklerin gelişmesini, keşiflerin yapılmasını, sanatı, felsefeyi, matbaacılığı geliştiren, toplumları yaratan açgözlülük, kazanç umudu ve para aşkı olarak ifade edilmektedir (Sombart, 2020: 48-49, 54-70). Fakat burada söz konusu kapitalist zihniyetin kökenlerini ele alırken olması gereken iki temel unsurdur: girişimcilik ruhu ve burjuva zihniyeti… (Sombart, 2020: 32-33).

Girişimcilik ruhu güçlü, kararlı, risk alabilen fatih olma, örgütleyicilik ve müzakere becerisi ile ilişkilidir (Sombart, 2020: 40-75). Burjuva erdemleri ise kendini "*kutsal tutumluluğa*" adamış Benjamin Franklin'in notlarında sıralanmıştır. Buna göre olması gereken ahlaki erdem ve nitelikler; kanaatkar olmak, gerektiğinde susmayı bilmek, kararlı olmak, harcamalarında ölçülü olmak, zamanı boşa geçirmemek, hep yararlı olacak şeyler yapmak için gayretli olmak, namuslu ve dürüst olmak, kimseye haksızlık etmeyerek zarar vermekten kaçınarak iyilik yapmak yani hak severlik, aşırı uçlarda dolanmaktan kaçınmak, kendine hakim olmayı bilmek, beden, giysi ve hanelerde kirlenmeye

izin vermeyerek temizliği önemsemek, ahlaki dengeyi sağlamak, İsa ve Sokrates gibi namuslu olmaktır (Sombart, 2020: 143-144). Sombart, Alberti'nin de ekonomik davranışın akılcı hale gelmesini, gelir-gider dengesini korumayı ve gelirden tasarruf etmeyi bilmeyi burjuva ve kapitalist ekonominin temelini oluşturduğunu ifade etmektedir (2020: 128-129). Burada temel düstur: "*Yalnızca çok para kazanarak değil aynı zamanda az para harcayarak zengin olunabilir, savurganlık insanı yoksullaştırır*" yaklaşımıdır (Sombart, 2020: 130).

Weber, "*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*" çalışmasında Batı'nın tarihsel süreçte bilim, sanat, mimari ve siyaset gibi alanlarda Doğu'ya göre üstünlüğünden söz etmektedir. Ona göre Doğu'da erken dönem eserleri olmadığını söylemekten çok bu alanlardaki bilginin sistemik ve akılcı olmak konusunda Batı'nın Doğu'ya göre önde giden büyük farkıdır (2019: 7-9). Bu durum kapitalizm için de geçerlidir. Weber; sahip olma, kazanç, kar etme ve mümkün olanın en fazlasını elde etmeye çalışma güdüsünün kendi başına kapitalizmle ilgisi olmadığını belirtir. Bunun yanında iktisadi gelişmelerin tarihsel süreç içerisinde olgulara dayanmasına, din ve yarattığı kültür gibi zihniyete esas teşkil eden unsurlarla ilgili katkılarına dikkat çeker. Ona göre "*Kapitalizm devamlılığı olan, akılcı kapitalist bir teşebbüs açısından kâr yani sürekli yenilenen bir kar elde etme çabasıyla özdeştir ve doğası gereği tamamen kapitalist bir toplumda kar elde etmeye yönelik fırsatları değerlendiremeyen bir kapitalist teşekkül yok olmaya mahkumdur*" (Weber, 2019: 9-10). Uzakdoğu'da, Yakındoğu'da ve antik çağda da kendi hesaplarına sahip kuruluşlar mevcuttur ancak Batı dışındaki dünya iş gücünün akılcı yapılanmasından bihaber olduğu için kapitalizm Batı'da kendini geliştirmeye zemin bulmuştur (Weber, 2019: 12-15). Ne modern aritmetik ne de muhasebe, matematik ya da mekanik kapitalist çıkarlar için gerekli kökeni oluşturmamaktadır. Burada gözetilen kitlenin yaşam koşulları açısından büyük önem taşıyan bilimsel bilginin teknik uygulamasıdır ki bu konuda Batı'da fazlasıyla önemli olan ekonomik kaygılar ile gerekli desteği görmektedir. Sözü geçen ekonomik kaygılarla destek verme hali Batı'nın toplumsal yapısının özgün niteliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu noktada temelde sorulan soru ise bu yapının tüm bileşenlerinin eşit önemde olmadığından hareketle hangi bileşenlerden kaynaklanabileceğidir (Weber, 2019: 16-17).

Akılcılığın ekonomi alanında gelişimine insanların belirli tür pratik eylemleriyle uyum sağlama yetenek ve eğilimlerinin de önemli katkısından söz etmek gereklidir. Weber, dini unsurlara dayalı engellerce kısıtlanan akılcı ekonomik eğilimin gelişiminin önemli bir iç dirençle karşı karşıya kaldığını ifade etmektedir. Bu çerçevede doğaüstü güçler ya da dinsel güçlerle bunlara bağlı ahlaki fikirlerin, geçmişte ve özellikle kırsalda eyleme şekil veren en önemli etmenler olduğunun üstünde durulması gerekmektedir. Weber, çalışmasında modern ekonomik yaşamın ruhuyla, tutucu Protestanlığın akılcılık ve ahlak anlayışı ilişkisini ele alırken dinlerin sahip oldukları özelliklerin, tasvir edilen tutumlara neden olabileceği bakış açısıyla incelemek amacındadır (Weber, 2019: 17-18). Weber'e göre dünyevi asketik Protestanlığın para kazanmayı, Tanrı'nın emri olarak görmesi Hıristiyanları kazanabildikleri kadar çok kazanmaya ve tasarruf edebildikleri kadar çok tasarruf etmeye yönlendirmiş, dünyevi asketizm sermaye birikimi için yolu açmıştır (Öz, 2013; Weber, 2019: 148-151). Bu bağlamda Schumpeter de "*Theoretical Problems Of Economic Growth*" (1947) adlı makalesinde, iktisadi gelişme analizinde tüm diğer iktisadi unsurlarla bağlantılı olarak Weber'e atıfla felsefeye (zihniyete) göre farklılık gösteren "*ulusal ruh*" tan söz etmektedir. Schumpeter, bu kavramın sadece din ve diğer yaygın inanç sistemleri için değil yaygın tutumları (cimrilik, riske girme, fiziksel ve entelektüel çalışma vs.) da ifade ettiğini de eklemektedir (Schumpeter, 1947).

Weber, kapitalizmin ruhunu anlamak için Benjamin Franklin'in genç iş adamlarına ticari önerilerine dair "*Advice To A Young Tradesman*"(1748) metnini işaret etmektedir:

Vakit nakittir. Bir günlük işi karşılığında 10 şilin kazanan bir insan, günün yarısında evden dışarıya çıksa ya da boş boş otursa, eğlendiği ya da boş boş oturduğu sürede 6 peni harcasa da tek gideri o olmayacaktır; aslında 5 şilin daha harcamış ya da sokağa atmıştır.

Kredi paradır. Eğer birisi ödeme vakti geçtikten sonra bile parasının bende kalmasına müsaade ederse bana kâr sağlamış olur ya da en azından o sürede ben o paradan ne kazanç sağlayabilirsem…

Paranın verimli ve çoğalan bir duası vardır. Para parayı çeker ve onun getirdikleri de daha fazla parayı çeker ve böylece devam eder… Doğurgan bir domuzu öldüren kişi, 1000 nesline kadar tüm soyunu yok etmiş olur bir crown'ı öldüren, onun getirebileceği her şeyi, hatta tonlarca poundu yok etmiş olur.

Borcunu zamanında ödeyen kişi başka birinin cüzdanının sahibidir; borcunu zamanında tam söz verdiği anda ödemesiyle bilinen bir kişi, her zaman ve her durumda arkadaşlarının kendisine ayıracağı miktarı yükseltebilir. Bu bazen çok kullanışlıdır. Çalışkanlık ve tutumluluktan sonra bir gence öğretilebilecek, işlerinde dakiklik ve adillikten daha faydalı hiçbir şey yoktur; dolayısıyla hayal kırıklığının bir arkadaşınızın cüzdanını size karşı sonsuza kadar kapatmaması için borç aldığınız parayı hiçbir zaman bir saat de olsa geç ödemeyin.

Bir kişinin kredibilitesini etkileyen en ufak eylemler dahi önemlidir. Sabah beşte ya da akşam sekizde size kredi veren kişinin duyacağı çekicinizin sesi altı ay boyunca onun içini rahatlatacaktır; ama çalışmanız gereken saatlerde sizi bilardo masasında görürse ya da sesinizin meyhaneden geldiğini duyarsa hemen ertesi gün parasını istetecek, alabileceğinden daha erken toplu halde ödemenizi talep edecektir.

Sadece size ait olduğunu bilerek ona uygun olarak yaşamaya dikkat edin. Kredi almış birçok insanın düştüğü bir hatadır bu. Bunu önlemek için bir süre tüm gelir ve giderinizin sağlıklı bir muhasebesini tutun. Eğer en başta en basit giderleri bile yazma zahmetine katlanırsınız, şöyle güzel bir etkisi olacaktır: ufak ıvır zıvır giderlerinin birleşip ne kadar büyük bir miktar oluşturduğunu keşfedecek ve hem şimdiye kadar hem de gelecekte önemli bir soruna neden olmadan nelerden tasarruf edebilecek olduğunuzu göreceksiniz.

Umarsızca günde bir groat harcayan bir insan, yılda umarsızca altı groattan fazla harcamış demektir ki bu da 100 pound kullanma ayrıcalığına bedeldir. Umarsızca her gün bir groatlık zamanını israf eden kimse, her bir gün 100 pound kullanabilme ayrıcalığını israf etmektedir.

5 şilin değerindeki zamanını boşa geçiren bir insan 5 şilin kaybetmiştir ve bunun 5 şilini denize atmaktan bir farkı yoktur. 5 şilini kaybeden bir insan sadece o kadar parayı değil o parayı ticarette kullanması dahilinde elde edebileceği -ki genç bir delikanlı yaşlı bir insana dönüştüğünde bu dikkate değer bir miktar edecektir- tüm getirileri de kaybeder" (Weber, 2019: 42-44)

Franklin'in uzunca alıntılanan bu metni kapitalizmle doğrudan ilgili olmaktan çok genelgeçer ticari öneriler olarak kendini gösteriyor olsa da Weber'e göre modern kapitalizmde kazanmanın ve ticaret ahlakını özünü oluşturmada gayet açıklayıcıdır.

"*Protestan Ahlâkı ve Kapitalizmin Ruhu*" kurmuş olduğu iktisat ve zihniyet yapıları bağlantısı, Ülgener'in Osmanlı İmparatorluğunun 19. yüzyılından itibaren iktisadi çözüm arayışı sürecinde ele alınan İslam toplumlarının neden Batı'nın rasyonellik temelli iktisadi gelişmesi gibi bir ilerleme gösteremediği ve kapitalistleşmede geri kalmasıyla ile ilgili sorunsalı anlama ve açıklama sürecinde yol gösterici olmuştur.

Sabri Ülgener de Osmanlı İmparatorluğu özelinde Doğu toplumlarının Batı'ya göre neden ilerleyemediği sorunsalını ele alırken iktisadi faktörlerin çözümlenmesi sürecinde ahlak ve dinin temel rolüne dikkat çekmiştir. Ülgener, Orta Çağ zihniyeti ile İslam'ın kapsamında olmayan ve hatta karşı çıktığı animistik unsurların, hurafelerin İslam kültürüne dâhil olduğundan söz etmektedir (İlhan, 2014). Orta Çağ Zihniyeti Ülgener'in açıklamlarında önemli bir role sahiptir ve o iktisadi ahlâk ve zihniyet yapısını incelerken kapalı ve geleneksel olan esnaf ve lonca yapılanmalarına eğilmektedir. Çünkü Orta Çağ'ın genel ahlâki yapısının en kolay tesir edebileceği yer esnaf zümreleridir. "Sanat erbabı, alışılmış meslek çevresinden ve geleneklerinden kıl kadar ayrılmalarına göz yummayan bir taassupla ayrı ayrı ihtisas kollarına bölünmüş, her zümre kendi hücreleri içine kapatılmıştır. O kadar ki, fert ve sanatın hayat boyunca birbirlerinden çözülmez organik bir bütün halinde kaynaşmış olduklarını söylemekle mübalağa edilmiş olmaz. Sanatkâr, babadan veya ustadan kalma sanat çerçevesi içinde gözlerini hayata açmıştır ve yine onun içinde kapayacaktır." (Ülgener; 2006: 100). Tasavvuf ve fütüvvet kültürünün kaderci, tevekkül eden ve teslimiyetçi yapısına dikkat çeker ki bu yaklaşım Batı'nın rasyonel düşünüşü ile taban tabana zıttır.

Weber, İslam'la ilgili olarak "*İlk dönemde İslamiyet, dünya fatihi savaşçılarının dini ve disiplinli mücahitlerinin şövalye örgütüydü… Fakat İslami Orta Çağ'da tasavvufi ve mistik Sufilik de halktan gelen ifrat ustaları sayesinde en az bu mertebeye yükseldi. Hıristiyan Tertiaryenlerinkine benzeyen ama çok daha yaygın küçük burjuva tekkeleri doğdu tasavvuftan*." diye belirtmektedir ve İslam'da tasavvuf gibi toplumsal tabakaların faktörüyle dünyaya dönük ilginin olmadığını ifade etmektedir (Weber, 2006: 34; Sunar, 2012: 152).

Weber'e göre İslam dinindeki ideal kişilik tipi bilgin değil savaşçıdır. Weber'in "*arı bir feodal etik*" diye tanımladığı bu anlayış beraberinde siyasi ya da askeri yöntemler aracılığıyla zenginlik ve statü kazanmaya yöneliktir ki Protestanlık ile kıyaslandığında, zıt karakteristik özelliklere sahiptir. Protestanlık'ta zenginliğin daimi olarak yeniden üretilmesi söz konusu iken İslam'da servet daima siyasi bir müdahaleye tabiidir. Dolayısıyla Weber'e göre ekonomik birey, İslam'da kendini savaşa adamış, servetini politik bağlantılarıyla oluşturmuş, zevk ve sefayı dışlayan bir tipe sahipken Protestanlık'ta sürekli üretmeye, servet oluşturmaya yönelik, lüks ve zevkten arınmış bir haldedir. İslamiyet Protestanlıktaki gibi ekonomik etkinlikleri düzenleyip geliştirecek bir ahlâk anlayışına da sahip olmamıştır. Ayrıca Weber'de Marx gibi Doğu toplumlarında bireysel sermayenin gelişememe nedenlerini despotik bir siyasal yönetimle ilişkili görmektedir (Özkiraz, 2011; İlhan, 2014).

2.2. Esnaf Kültürü Ve Zihniyeti

Kültürün ekonomik eylem üzerindeki etkisini esnaf ve esnafın zihniyet yapısındaki değişimle anlama sürecinde geleneksel algı, tutum ve pratiklerin piyasa odaklı tercihlere yönlenmesi, toplumsal dinamiklere bağlı dönüşümlerle ele alınmalıdır. Bu dönüşüm; Tönnies'de, ortak değerlere sahip, duygusal bağlar ve geleneklere dayalı toplumsal bir yapıdan (cemaat) rasyonel ilişkilerin ön planda olduğu bir yapıya (cemiyet); Durkheim'da homojen, kolektifin bilincin yüksek olduğu, geleneksel düzenin toplumsal normlarla kurulduğu dayanışma tipinden (mekanik dayanışma) uzmanlaşmış işlevlerle birbirine bağlı ve bağımlı, farklılaşmanın esas olduğu dayanışma tipine (organik dayanışma) geçişle anlaşılabilirken Parsons'da evrensellik-yerellik, başarı-atfetme, özgüllük-genellik, duygusallık-duygusuzluk, kollektivizm-bireycilik olmak üzere beşli dikotomilerin karşılaştırmalarından yola çıkarak birey odaklı, rasyonel düşünceye yönlenen, geleneğin çözülme gösterdiği, duygusal bağların ötesinde işlevleriyle kurulan toplum yapısıyla açıklanmaktadır.

Anadolu'da geleneksel esnafın örgütlenme şekilleri, ekonomik bir taban üstünde ahlaki değer ve toplumsal normları da içine alan Ahilik ve tasavvufun vazettiği temel ahlak ve edep kurallarına (Fütüvvet anlayışına) dayanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğunun klasik döneminde lonca ve esnafın ekonomik ve idari olarak etkinliği mevcuttur (Karpat, 2019: 84; Erdem: 2022). Fütüvvet kültürü temelli Ahilik, ilk olarak Emeviler'de çıkmış, daha sonra Abbasiler döneminde ilerlemiş, Ahi Evran ile

de Orta Anadolu'dan başlayarak yayılma göstermiştir. Ahilik'te Avrupa'daki meslek loncalarınınkine benzeyen bir örgütlenme yapısından söz etmek mümkündür; cömertliği, yardımseverliği, iyiliği, dürüstlüğü öncelikli gören tasavvuf ve gelenek bağlantılı, derin bir meslek ahlakı öğretisi temelli sosyal ve ekonomik insani değerlere dayanmaktadır ki rekabet ve kâr amacından uzaktır. İşçi ile işvereni arasında saygı ve tevazuyla ilerleyen icazete ve liyakate bağlı bir eğitim ile ustalaşma sürecine tabidir. Esnaf kültüründe ahilik geleneği içerden bir denetim mekanizması olarak işlemekte olup meslek birliklerinde örgütlenme ile hiyerarşik yapı ve kontrolü sağlayan, piyasayı ve ticari koşulları takip eden sosyal bir denetim mevcuttur (Çakır ve Gümüş, 201: 75-79). Meslek ahlakının çıkış noktasının zanaat ve tasavvuf olduğu göz önünde bulundurulduğunda, el işçiliği hızlı kazancın ötesinde bir terbiye, sabır, nefis ve tevekkül gerektirmektedir (Ülgener, 2006: 94-95). Ahilik sistemi, esnafın mesleki yeterliliğinin yanı sıra toplumsal sorumluluk, yardımlaşma, dürüstlük ve dayanışma gibi değerleri de kapsamakta olup esnafın saygınlık ve itibarını (sosyal sermayesini) bu değerler üzerinden kurmaktadır. Aynı zamanda esnafta milli ve dini duyguların etkinliğini de ifade etmektedir (Akbıyık, 2019). Dolayısıyla Ahilik, ekonomik özne esnafın toplumsallığı sürecinde ticarete dayalı ekonomik ve insan ilişkilerinde bir ahlak öğretisi temeli oluşturmaktadır.

Geleneksel esnaf kültür ve değerlerinin modernliğe geçerken ne tür ve nasıl bir değişim geçirdiğine dair ampirik araştırmalar mevcuttur. Aslanderen ve Yeşil'in (2016 ve 2017) Kırşehir örneğinde, çalışanlar ile müşteriler açısından esnaf ve sanatkârların ahilik değerlerine sahiplik düzeyleri konusundaki görüşlerini belirleme amaçlı araştırmalarında söz konusu değerlere sahiplik konusunda ciddi eksiklikler ve sorunlar tespit edilmiştir. Çalışmanın bulguları modern esnafın geleneksel değerlerle olan mevcut ilişkisinde zayıflama olduğu sonucunu vermektedir. Özdemir ve Salt'ın (2019) modernleşme, post modernleşme ve küreselleşme süreçlerinin Ahilik temelli geleneksel esnaf kültürü üzerindeki değişimini nicel ve nitel yöntemler kullanarak ele alan çalışmasında ise Sakarya Esnafının mesleki (%35,4) ve sosyal hayatlarında (%34,40) geleneksel yapıdan orta düzeyde bir farklılaşma tespit edilirken bireysel hayatlarında (%24,20) geleneksel yapıdan görece düşük düzeyde bir farklılaşma olduğu sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede mevcut esnaf kültürünün geleneksel yapıyı ortalama düzeyde koruduğu söylenebilmektedir. Şişecioğlu ve Gülsoy'un (2023) küreselleşme ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ile dönüşen ve değişen esnaf kültürünü Erzurum ili örneğinde incelediği nitel çalışmasında esnafın yerellikten uzaklaşacak kadar sosyal medya mecralarına ve e-ticarete yakınlaştığı sonucuna varılmıştır. Aile şirketi alışkanlığının devamı söz konusu olsa da e-ticaret ile en azından ulusal düzeyde genişlemekte olan bir pazara da yönelme mevcuttur ve bu koşullar durumu iyi olmayan esnafa refah ve iktisadi büyüme imkânı da sağlamaktadır. Bu büyüme ile ilgili olarak Ahilik geleneğinde, esnaflık kültüründe devam eden bir değişme söz konusudur. Çoban ve İrmis'in (2015) Modern esnaflığın ekonomik faaliyetler açısından değişimini belirlemeyi amaçladığı çalışmasında geleneksel alışveriş mekanları ile alışveriş merkezi esnafının karşılaştırılması sonucunda girişimcilik, risk alma ve müşteri ilişkileri açısından belirgin farklılıklar saptanmıştır. Daha büyük ölçekli işletmelerdeki modern esnafın, kurumsal faaliyetler göstererek, müşteri ilişkilerinde daha profesyonel ve rekabetçi bir yaklaşıma sahip olduğu görülmüştür.

Akademik literatürde çarşı ile ilgili kent kimliği, kentsel hafıza, tarihsel-mekansal incelemeler, yapısal unsurlar, pazarlama iletişimi, küreselleşme karşısında sürdürülebilirlik stratejileri, iktisadi zihniyet konularında yapılmış çalışmalar mevcuttur. Aygül'ün Weber'in ideal tip yöntemini esas alarak Türk toplumunun geçmişten günümüze iktisadi zihniyeti ile bu zihniyetin temelindeki kültürel, dini ve toplumsal unsurlar üzerinden iktisadi zihniyet tipolojilerini belirlemeyi ve ölçmeyi amaçladığı, Batı Akdeniz Bölgesi'nde uyguladığı ölçek çalışmasında geleneksel/kanaatkar zihniyet, mensubiyete bağlı emanetçi zihniyet ve oportünist/hırdavatçı zihniyet olmak üzere üç iktisadi zihniyet tipolojisi üzerinden analiz gerçekleştirilmiş ve egemen olan tipler belirlenmiştir. İktisadi zihniyete dair tipolojide "geleneksel/kanaatkâr zihniyete" sahip olanların oranı %6,8'le en düşüktür

ve toplumsal yaşama egemen olan eylem tipleri amaçsal/akılcı ve değersel/akılcı eylem türleridir. Dolayısıyla geleneksellik halen varlığını devam ettirse de toplumsal ve iktisadi yapının ve iktisadi zihniyetin, büyük ölçüde dinamik bir yapıya sahip olduğu belirtilebilmektedir. "*İktisadi zihniyeti yönlendiren geleneksellik ve otorite, yerini rasyonaliteye bırakmıştır. Ancak geleneksel bir zihniyet de kısmen varlığını korumaktadır*." (Aygül, 2012). Hali hazırda geliştirilmiş olan "İkitisadi Zihniyet Ölçeği" (Aygül, 2012) mekansal sınırlılığı olmaksızın esnafın gelenekselliğini özgül dini değerler üzerinden ölçümlemeyi amaçlamaktadır. Bir başka esnaf çalışması olarak Gelenekten Moderniteye Sakarya'da Esnaf Kültürünün Değişimi ile ilgili nicel yöntem kullanılarak Sakarya esnafının geleneksel kültürü ve modern kültüre yönelik değişimi ahilik ve lonca kuralları ile ilgili olarak geleneksel değerler üzerinden ele alınmıştır. Esnafın geleneksel yapıda mesleki hayata dair %35'lik, toplumsal ve bireysel hayata yönelik olarak %27'lik değişimi bulgularına ulaşılmıştır (Salt, 2019).

Esnafın değişim süreci; ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak çok boyutlu bir dönüşüm olarak ele alınmalıdır ki bu durumda geleneksel ahlaki değerler ile modern piyasa dinamikleri arasında bir geçişten söz edilebilmektedir. Toplumsal göstergelerin, ekonomik faaliyetlerin ve kültürel temsil biçimlerinin modernleşme, kentleşme, küreselleşme ve neoliberalleşme politikaları sürecinde hem tarihsel belgelerde hem de günümüz saha araştırmalarında sürekli devam eden değişim ve dönüşümünü izlemek mümkündür.

Bu çalışma iktisadi ve toplumsal algı, tutum ve pratiklerin zihniyete bağlı temellendirmelerinin çarşı esnafı üzerinden ekonomik, toplumsal ve kültürel olarak çok boyutlu yapısı ile genelleyici ve evrensel bir kapsamda ele alınması düşüncesinden hareketle geleneksel ahlaki değerler ile modern piyasa dinamikleri arasındaki geçişi ölçme noktasında literature katkı sunmayı amaçlamaktadır. Gündelik, yüz yüze ticari ilişkiler ve karar almaya dair geleneksel değerlerin modern stratejiler ile değişim sürecinde ikame araçların yansıma ve kullanabilirliliğini açıklama sürecindeki dönüşümlerin toplumsal belirleyiciliğinin ve açıklayıcılığının zihniyet tartışmalarında yol göstericiliği önemsenmektedir.

3.YÖNTEM

3.1. Çalışmanın Temel Sorunu Olarak Ölçek Geliştirme

Ölçme bir derece, düzey farkı belirleyebilme eylemi olarak tariflenebilir. Ölçümde ele alınan obje ya da bireylerin sahip oldukları özelliklerin dereceleri belirli bir zaman enleminde alındığında objeden objeye, bireyden bireye, durumdan duruma değişmektedir; belirli bir zaman boylamında alındığında ise aynı birey, obje ya da durumun süreç içinde gösterdiği değişikliğe odaklanılmaktadır. Çalışmamızda çarşı esnafında, tarihsel süreç içinde gelenekselden moderne iktisadi zihniyete dair değişim ile dönüşümü ölçmek amacıyla soyut ve çok boyutlu yapıda, geçerli ve güvenilir bir ölçme aracının geliştirilmesi gerekli görülmektedir (Balcı, 2010: 114). Bir ölçme aracının geliştirme aşamaları ilk etapta tanımlama (ölçülecek olgunun kuramsal tanımlaması), ölçme tekniği belirleme (likert yanıt formatı[4]) soru maddelerinin üretilmesi, taslak ölçme aracının veri toplanacak kişilerin özelllerini yansıtan gruba uygulanması, ikinci taslağın uygulanması ve en geçerli maddelerin kalarak ölçeğin sınırlandırılması uygulamaları olarak ifade edilebilmektedir (Punch, 2014: 92, 93). Bu süreçlerde; öncelikle görüşmelere de esas teşkil eden alanda iktisadi zihniyete dair temel kavramsallaştırmalar ve kuramsal tanımlamalar ışığında konuya dair literatür çalışmaları üstünde durulmuş; mevcut tarama ve okumalar ile kaba gözlemler sonucu yapılandırılmış görüşme

[4] "Dereceleme toplamalarıyla ölçekleme" modeli Likert Tipi Ölçekler dereceleme düzeyini artırdıkça eşit aralık ölçeğinde ölçme sonuçları vermeleri bakımından sık rastlanılan ölçek türüdür. Sezgilere ve bireyin kendi hakkında verdiği bilgilere dayanmaktadır (Tezbaşaran, 1997: 5,6).

formunun İzmir Kemeraltı Çarşısında 30 esnafına uygulanmasıyla gerçekleştirilen derinlemesine görüşme bulgularına da dayanılarak 42 soruluk ölçek madde havuzu oluşturulmuştur.[5] Derinlemesine görüşmelerde esnafın kanaatkarlık ve girişimciliğe mesafesi, geleneksel ve ahlaki değerlerin ideal esnaflıkla ilişkisi bakımından önemi dikkate değer görülmektedir. Ayrıca esnafın kanaatkarlık ve girişimciliğe dair yaklaşımları geleneksellikten kopuşu işaret etmese de hesaplılık ve gelişme odaklılık amaçlı olarak dijitalleşme, sosyal medya kullanımı ve profesyonel destek alma gibi konularda kısmi dönüşümlerine dair bulgular çalışmanın amacını desteklemektedir.[6] İktisadi zihniyete dair ölçek geliştirme süreci, disiplinler arası bir yaklaşım gerektirdiğinden Psikoloji, Eğitim Bilimleri, Ölçme-Değerlendirme, İktisat, Sosyoloji ve Türk Dili alanı uzmanlarına danışılarak görüşleri alınmış ve maddeler uzman görüşlerine istinaden yeniden düzenlenmiştir.

3.2. Sınırlılıklar

Ölçek halen çalışan, aktif faaliyet gösteren esnafa uygulanmıştır. Her iki uygulamada da çok daha fazla kişiye ulaşılmaya çalışılmış olup iş başında iken katılmaya gönüllü olan ve ölçeği cevaplayan esnafın katılımı ile veri elde etmek diğer gruplara göre zorluk göstermektedir. Her ne kadar çevrimçi form düzenlenmiş olsa da esnaf doğrudan yönetilerek yapılan uygulamada güven verici ikna yolu ile katılmaya daha yatkındır. Bu durum saha uygulamasında geçirilen zamanın süresini de uzatmaktadır. Geliştirilen ölçekte ve nihai analiz datalarından daha fazla veri elde edilmiş olduğu halde temiz olmadığı anlaşılan verilerin ayıklanmasının ardından (özensiz cevaplama, rastgele cevaplama vb.) ilk uygulama datasında 101, ikinci uygulama datasında ilk uygulamadan farklı 115 kişiye ait veri yer almaktadır. Bu iki uygulama farklı zamanlarda yapılmış olup Doğrulayıcı Faktör Analizi, Açıklayıcı Faktör Analizi uygulamasının ardından oluşan yeni taslak form ile gerçekleştirilmiştir. İkinci uygulamaya 15 madde ile gidildiği için 115 kişi literatürdeki belirlemelere (5 kat, 10 kat) daha yakın bir uygulama örneklemi oluşturmaktadır. AFA için ulaşılan örneklemin sınırlılığı tartışmasında Kaiser-Meyer-Olkin değeri ve Bartlett Küresellik Testi sonuçları yazılan ölçek maddeleri ile ilgili örneklemden toplanan verilerin matematiksel olarak faktörleşebilirliğini göstermesi bakımından devam edilebilir olarak görülmüştür. İki uygulamada toplam 216 esnafa uygulama yapılarak söz konusu sınırlılık göz ününde tutulmuş ve ikinci uygulama ile birlikte ulaşılan sonuçlarla desteklenmesi amaçlanmıştır.

4. BULGULAR

4.1. Güvenilirlik/Geçerlilik Testi (Reliability Statistics)

Ölçme, konusu olan nitelikleri ile ilgili olarak bireyler, olaylar ya da nesnelere dair çıkarımlara ulaşmak üzere değerlendirme sürecidir. Somut veya soyut özelliklerin ölçülmesi,

---

[5] İzmir Kemeraltı Çarşısı esnafıyla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmeleri; demografik bilgiler, işyeri bilgileri, ahlaki değerler, ekonomik ilkeler, çarşı esnafı ve topluluk ilişkileri, çarşı müşterisi, değişimler ve çarşı bölümleri ile alt kategorilerinden oluşmaktadır. Görüşme verilerinin nitel analizi Maxqda 2024 ile yapılmış; ölçek geliştirme sürecine esas olan bulguların tematik kodlaması yapılmıştır. Kodlamalar mevcut literatür ve ortak anlatılara göre oluşturulmuştur. Mesela kazancın temel ilkesine dair alınan cevaplar ve anlatılar kanaatkarlıkla ilişkilendirilmektedir.

[6] Sombart'ın "*Burjuva*"da belirttiği kapitalizmin temel ilkeleri arasında akılcılık ve tasarruf başta gelmektedir. Ayrıca Sombart kanaatkarlık (*patlayıncaya kadar yeyip sarhoş oluncaya kadar içme*), susmayı bilmek (*yararlı konuşma yap, gereksiz konuşmadan kaçın*), düzen (*her şeyin yerli yerinde ve zamanında olmasına dikkat e*t), kararlı olmak(*kafana koyduğunu bir an önce gerçekleştir*)ölçülü olmak (*sadece gerekli harcama yapmak, tutumluluk ve tasarruff*) , gayretli olmak (*zamanını hep yararlı şeyler yapmak için kullan*), dürüstlük (*yalana başvurma; namuslu ve dürüst o*l- ahilik ahde vefa, müşteriyi aldatmama, yalan konuşmama), hakseverlik (*İyilik yapma görevini ihmal ederek başkalarına zarar verme*)kendine hakim olmak (*uçlardan kaçınmak)*, temizlik(*beden, giysi ve yaşam alanı) burjuva erdemlerindendir (Sombart, 2020:143).* Franklin'in de genç iş adamlarına önerileri içinde hesapçılık (gelir gider dengesinin hesabını bilmek, *akılcılık*) yer almaktadır (Weber, 2019).

karşılaştırılabilmesi için oluşturulan ölçeğin standart bir ölçme aracı olması gerekmektedir. Ölçek kullanıldığı esnada ve sonrasında uygun bilgiler üretebilmelidir. Dolayısıyla ölçeklerin ölçüm değerlerinin kararlılığının dair "*güvenirlik*" ve ölçümü amaçlanan özelliği doğru ölçebilmesine dair "*geçerlik*" olarak iki temel özelliğe sahip olması beklenilmektedir (Ercan, 2004).

Ölçek uyarlama veya geliştirme süreçlerinde Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA) ve Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) teknikleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Ölçek maddeleri arasında tespit edilmiş bir ilişkin bilinmiyorsa AFA, test edilmiş bir ilişki, belirlenmiş faktörler ve bunların altında toplanmış maddeler tespit edilmişse DFA yapılması uygundur. İktisadi zihniyet ölçeğinde öncelikle Açıklayıcı Faktör Analizi ile ilişkiler belirlenecek ve Doğrulayıcı Faktör Analizine geçilecektir.

4.2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Bir ölçek için oluşturulan maddelerin nasıl şekilleneceği tahmin edilse dahi var olan yapının tam olarak ne olduğu, kaç gizil değişkene (faktör) sahip olduğu ve hangi maddelerin hangi faktörlere yüklendiği istatistiksel olarak belirlenmelidir. Maddelerden hangilerinin amaca yarar olduğu (varyasyon açıklayıp açıklamadığı) belirlenmelidir. Dolayısıyla bir ölçek geliştirme işleminde öncelikle var olan gizil yapıyı ortaya koymada AFA yöntemi kullanılmaktadır. Açıklayıcı Faktör Analizi veri setinin faktör analizine uygunluğunun anlaşılması, faktör çıkarma yönteminin belirlenmesi, faktör sayısı çıkarılmasında geçerli olacak ölçütün oluşturulması, faktör döndürme yönteminin seçilmesi ve yorumlama-adlandırma süreçlerini kapsamaktadır (Yurdabakan ve Çüm, 2017; Williams, Onsman ve Brown, 2010).

Etik Kurulun uygun görüşü sonrasında çevrimiçi olarak hazırlanan ve kullanılabilirliliğini test etmek amacıyla deneme uygulamaları yapılan form, olasılıklı olmayan örnekleme yöntemlerinden kartopu örnekleme tekniği ile link iletilerek ya da yüz yüze uygulanmıştır (Böke, 2009: 122-132). Kartopu örnekleme tekniği anketi cevaplamak konusunda çekimser kalan esnafa tanıdıkları vasıtasıyla ulaşmaya imkan vermekte, ayrıca tanıdık ve bilen esnaf vasıtası ile katılım göstermeye istekli esnafa yönlenmede yol gösterici olmaktadır; aksi takdirde uygulamaya katılıma gönüllük oranı çok daha az olmuştur.

Barlett Küresellik Testi ile mevcut çıkan verilere dayanarak ölçeğin faktör analizine (faktörleşmeye) uygun olup olmadığı kontrolünü sağlamayı amaçlamaktadır (Yurdabakan ve Çüm, 2017). Çalışmamızda Küresellik testi sonucunda sign değerinin (0.000) 0,05'ten küçük olması verilerin faktör yüklerinin anlamlı sonuçlar için yeterli bir bulgu olduğu ve testin faktör analizine uygunluğu olarak değerlendirilmektedir. Bartlett testi sonucu ve KMO değeri Tablo 1'de sunulmuştur. Kaiser-Meyer-Olkin değeri ve Bartlett Küresellik Testi sonuçları yazılan ölçek maddeleri ile ilgili örneklemden toplanan verilerin matematiksel olarak faktörleşebilirliğini göstermesi bakımından devam edilebilir olarak görülmüştür.

Tablo 1. KMO ve Bartlett's Test

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy	.718
Bartlett's Test of Sphericity Approx. Chi-Square	2459.099
Df	861
Sig.	.000

Faktör analizinin yapılabilirliğinin anlaşılmasının ardından faktör çıkarma yöntemi olarak Temel Eksenler Faktörleştirmesi (Principal Axis Factoring) ve faktörlerin birbiri ile ilişkili olduğun çıkarımından hareketle faktör döndürme yöntemi olarak da eğik döndürme yöntemi (oblique yöntemlerden) promax belirlenmiştir (Costello & Osborne, 2005).

Ölçek geliştirmede maddelerin seçimi ve faktör yapısının belirlenmesi amacıyla faktör yüklerinin 0.30'un üzerinde olması kabul edilen bir kriterdir (Parlar ve Diğerleri, 2022; Deregözü ve Gündoğar, 2020; Albayrak ve Acar, 2022). Yapılan analiz süresince geçerlik ve güvenilirliği arttırmak amacıyla faktör yükü 0.30'un altında olan maddeler, iki faktör arasındaki farkın 0.100'ün altında olacak şekilde yük vermesi nedeniyle binişik (birden fazla faktöre yüklenen) kabul edilen maddeler ile öngörülen anlamlı bir boyuta dahil olmayan, ölçmek istenilen yapıyla yeterince anlamı bulunmayan (düşük faktör yükleri) maddeler sırasıyla ve en kötü olandan başlanarak teker teker çıkarılmış, analiz her seferinde tekrar edilmiştir. Maddeler çıkarılırken istatistiksel sonuçların yanı sıra teorik ve kavramsal tartışmalar yapılarak kapsamla ilgili durumlar da göz önünde bulundurulmuştur. Nihai durumda 27 madde ölçekten çıkarılarak geriye dört faktörlü sağlıklı bir yapı oluşturduğu ve ilgili kapsamı karşıladığı belirlenen 15 madde ölçekte bırakılmıştır. Söz konusu faktörlere ilişkin özdeğerler ve açıkladıkları varyanslara ilişkin bulgular Tablo 2 'de sunulmuştur.

Tablo 2. – Açıklanan Toplam Varyans

Factor	Total	% of Variance	Cumulative %
1	5.060	33.731	33.731
2	1.764	11.763	45.494
3	1.504	10.029	55.524
4	1.412	9.411	64.935
5	.824	5.494	70.429
6	.755	5.031	75.460
7	.678	4.522	79.982
8	.600	4.003	83.985
9	.501	3.340	87.325
10	.442	2.945	90.271
11	.414	2.760	93.031
12	.353	2.354	95.385
13	.282	1.883	97.267
14	.230	1.533	98.800
15	.180	1.200	100.000

Açıklanan Toplam Varyans Tablosu (Tablo-2) bulunan faktörlerle ilgili açıklayıcıdır. Total özdeğeri 1'in üzerindeki bileşenler anlamlı bir faktörü ifade etmektedir. Bu bileşenlerin karşısındaki Extraction Sums of Squared Loadings kümülatif % değeri ise bu varyansın kaçta kaçını açıkladığını gösterir. Ölçeğin geçerlilik yüzdesi, bu değer minimum %50 olmalıdır. Bu değer 57,303 olarak bulunmuş ve ölçeğin geçerliliğinin toplamda %57,3 açıklayıcı olduğunu göstermektedir.

Tablo incelendiğinde öz değeri birden büyük olan dört faktörün olduğu görülmektedir. Bu dört faktörün birlikte iktisadi zihniyet değişkeninde açıkladığı varyans yaklaşık %65'tir. Söz konusu

bulgular ölçeğin dört alt boyuttan oluşması gerektiğine işaret etmektedir. Söz konusu boyutlarda (faktörlerde) yer alan maddeler ve faktör yükleri Tablo 3'de sunulmuştur.

Tablo 3. Desen Matrisi[a]

	Faktör			
	1	2	3	4
m1			.848	
m2			.765	
m3			.469	
m6	.653			
m8	.848			
m11	.385			
m12	.716			
m13	.870			
m25		.674		
m30				.572
m31				.503
m40		.609		
m41		.851		
m42		.706		
m33				.848

*Çıkarma Yöntemi: Ana Eksen Faktörleme.

Döndürme Yöntemi: Kaiser Normalizasyonu ile Promax.

Desen Matrisi Tablosu (Tablo-3) incelendiğinde birinci alt boyutta beş, ikinci alt boyutta dört, üçüncü ve dördüncü alt boyutlarda ise üçer maddenin olduğu görülmektedir. Üç maddeden oluşan faktörlerin yapısal sağlamlılık için yeterliliğinden söz etmek mümkündür (Kılıç ve Diğerleri, 2024; Caz, 2024). Madde faktör yükleri .385 ile .870 arasında değişmektedir. Açıklayıcı faktör analizinin ardından gelinen nihai noktada toplamda 15 maddeden oluşan dört boyutlu bir ölçeğe ulaşılmıştır. Boyutlarda yer alan maddeler taşıdıkları anlam bakımından incelenmiş; birinci boyut "kanaatkarlık", ikinci boyut "hesaplılık", üçüncü boyut "risk alma" ve dördüncü boyut "gelişim odaklılık" olarak adlandırılmıştır.

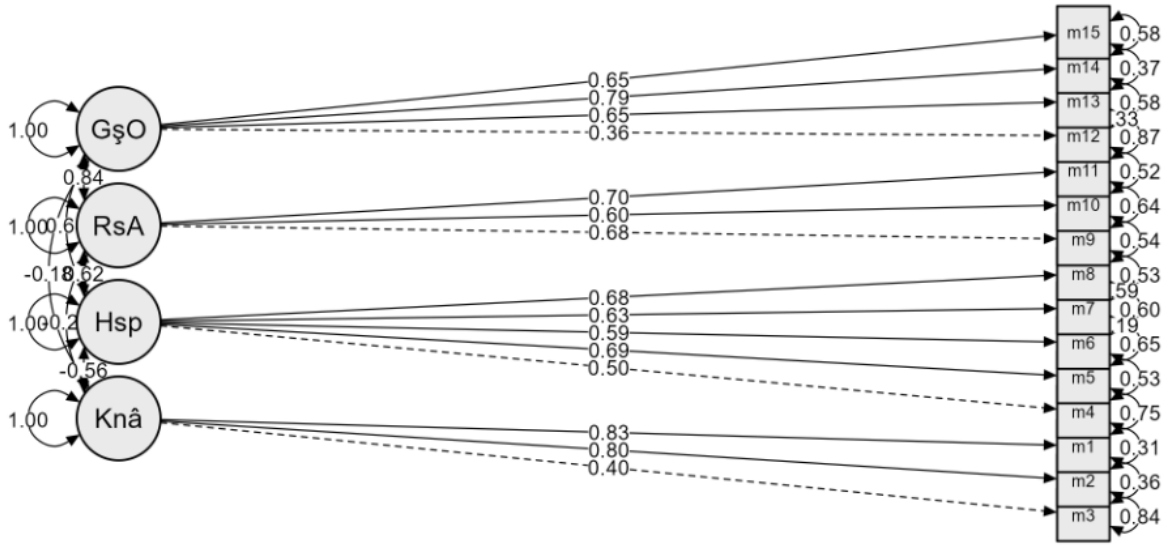
4.4. Doğrulayıcı Faktör Analizi

Tablo 4. Model- Veri Uyum Indeksleri

RMSEA	SRMR	CFI	NNFI
0.069	0.075	0.924	0.901

Veri Uyum İndekslerinde görülen değerler incelendiğinde, RMSEA değerinin 0.05 ile 0.08 arasında olması yeterli bir uyum olduğunu göstermektedir (Yılmaz ve Çelik, 2009). SRMR değeri 0.05 ile 0.10 arasında bir SRMR değeri ile kabul edilebilir uyum içerisindedir (Aydın, 2010). Uyum indeksleri incelendiğinde test edilen dört faktörlü modelin elde edilen veriye uyumunun kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu söylenebilir. Modele ilişkin standardize faktör yüklerinin de yer aldığı görsel Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1. Dört Faktörlü Yapıya İlişkin DFA Modeli

Dört Faktörlü Yapıya İlişkin DFA Modeli (Şekil-1) incelendiğinde maddelere ilişkin faktör yüklerinin tamamının 0.30'un üzerinde olduğu görülmektedir ve Faktörler Arası Korelasyon (Tablo-5) Gelişme Odaklılık Risk Alma 0,84 ile güçlü bir bağa sahiptir. Dolayısıyla modern değerler içinde belirsizlik sürecinde karar verme ve gelişme isteğine dair bu iki faktör birbirinden farklı düşünülemez. Kritik eşiğe yakın olsa da farklı durumları ölçmesiyle ayırt edici geçerliliğe sahiptir. Kanaatkarlık Gelişme Odaklılık (-0,18) ve) Risk Alma (-0.29) ile ters yönlü bir ilişki içerisindedir. Hesaplılık ile Kanaatkarlık (0.56), Gelişme Odaklılık (0.68) ve Risk Alma (0.62) arasında pozitif bir korelasyon vardır.

Tablo 5. Faktörler Arası Korelasyon

Faktörler	Gelişme Odaklılık (GşO)	Risk Alma (RsA)	Hesaplılık (Hsp)	Kanaatkarlık (Kna)
Gelişme Odaklılık (GşO)	1.00			
Risk Alma (RsA)	0.84	1.00		
Hesaplılık (Hsp)	0.68	0.62	1.00	
Kanaatkarlık (Kna)	-0.18	-0.29	0.56	1.00

Modelin yapısal güvenilirlik ve iç tutarlılık anlamındaki güvenirliğine ilişkin bulgular Tablo 6'da verilmiştir.

Tablo 6. Dört Faktörlü Yapının Güvenirliğine İlişkin Bulgular

	Coefficient ω	Coefficient α
Kanaatkârlık	0.748	0.702
Hesaplılık	0.709	0.778
Risk Alma	0.698	0.686
Gelişim Odaklılık	0.710	0.714
Tüm Ölçek	0.800	-

Dört Faktörlü Yapının Güvenirliğine İlişkin Bulgular (Tablo-6) incelendiğinde risk alma boyutu haricinde tüm alt boyutların hem yapısal güvenirlik hem de iç tutarlılık katsayılarının 0.700'ün üzerinde olduğu; risk alma boyutuna ilişkin değerlerinde bu düzeye çok yakın olduğu görülmüştür. Tüm ölçek için hesaplanan yapısal güvenirlik (McDonald's Omega) katsayısı 0.800'dür. Çok boyutlu ölçeklerde iç tutarlılık katsayısı (Cronbach's Alfa) doğru sonuçlar vermemesinden kaynaklı olarak hesaplanmamıştır.

5. Sonuç ve Değerlendirme:

Bu çalışmada daha önce de belirtildiği üzere, geleneksel esnaf kültürünün kapitalizm, küreselleşme ve dijitalleşme süreçleri ile modern iktisadi zihniyete doğru değişim ve dönüşümünü esnafın algısı üzerinden değerlendirebilmek amacıyla bir ölçek geliştirmek amaçlanmıştır. İktisadi zihniyetin gerek Batı'daki gerek bu topraklardaki araştırmacılar ve düşünürler tarafından nasıl ele alındığı ve açıklandığı üzerine yapılan kuramsal tartışmanın ardından ölçek için gerekli yeterlilikler hesaplar ile ortaya konulmuştur. Elde edilen bulgulardan hareketle geliştirilen ölçeğin geçerli ve güvenilir olacağı ileri sürülebilmektedir.

Kanaatkarlık, hesaplılık, risk alma, gelişim odaklılık olmak üzere dört alt boyuttan oluşan İktisadi Zihniyet Ölçeği esnafın ekonomik eylemine esas zihniyete dayalı algılarını ve dolayısıyla tutum ve davranışlarını anlama ve açıklamada yol gösterici olacaktır. Bundan sonra yapılacak olan araştırmalarda iktisadi zihniyete dair algı ve tutumları ölçmeye yönelik ihtiyacı karşılayarak alandaki bir boşluğu dolduracağı değerlendirilmektedir. Ölçeğin başka çalışmalarda farklı örneklem, bağlam ve değişkenlerle etkileşiminin gözlenmesi güvenirlilik ve geçerliliğine ilişkin bulguların güçlendirmesine destek olacaktır. İktisadi Zihniyet Ölçek Formu Ek-1'de sunulmaktadır.

İKTİSADİ ZİHNİYET ÖLÇEK FORMU(*) **Ek-1**
Meslek Grubu:
Cinsiyet:
Yaş:
Eğitim:
Meslekte Kaç Yıl:
Meslek Babadan/Aileden Devir mi?
Ustadan devir mi?
Kaç Yıldır Esnaflık yapıyorsunuz?

		Aşağıdaki ifadelere ne kadar katıldığınızı belirtiniz.	Faktör Yükü	Kesinlikle Katılıyorum	Katılıyorum	Karasızım	Katılmıyorum	Kesinlikle Katılmıyorum
KANAATKARLIK	1 (m1)	Ticarette, geçimimi sağlayacak kadar kazanç elde etmek benim için yeterlidir.	0,848	1	2	3	4	5
	2 (m2)	Ailemin geçimini sağlayacak kadar çalışmayı yeterli bulurum.	0,765	1	2	3	4	5
	3(m3)	Ticarette çok para kazanmanın getirdiği sorumluluklar beni huzursuz ediyor.	0,469	1	2	3	4	5
HESAPLILIK	4 (m6)	Benzer işi yapan diğer esnaflara kıyasla her zaman daha kaliteli ve uygun fiyatlı ürünler satmaya çalışırım.	0,653	5	4	3	2	1
	5 (m8)	Bence, esnaflıkta gereksiz harcamaları kısmak önemlidir.	0,848	5	4	3	2	1
	6 (m11)	Kârımı arttırmak için veriye dayalı planlar yaparım.	0,385	5	4	3	2	1
	7 (m12)	Bence, ticaret, planlı ve hesaplı şekilde yönetilmesi gereken bir iştir.	0,716	5	4	3	2	1
	8 (m13)	Dükkanımla ilgili mali işlemleri kayıt altında tutarım.	0,870	5	4	3	2	1
RİSK ALMA	9 (m30)	Ticarette büyük kazançlar genelde risk alırım.	0,572	5	4	3	2	1
	10 (m31)	İşimi büyütmek için kredi çekmekten çekinmem.	0,503	5	4	3	2	1
	11(m33)	Ticarette belirsizlikten korkmam.	0,848	5	4	3	2	1
GELİŞİM ODAKLILIK	12 (m25)	Çalışmanın yanı sıra boş zamanımı da verimli kullanırım.	0,674	5	4	3	2	1
	13 (m40)	Ticarette teknolojik/dijital gelişmeleri yakından takip ederim.	0,609	5	4	3	2	1
	14 (m41)	Satış ve ürün tanıtımı için sosyal medya ve dijital platformları aktif olarak kullanırım.	0,851	5	4	3	2	1
	15 (m33)	İşletme yönetimi konusunda profesyonellerden dest(ek almayı tercih ederim.	0,706	5	4	3	2	1

*(m…) Tablo-3 Desen Matrisi tablosunda yer alan faktör yükleri çıkarılmış maddelerin numarasını göstermektedir.

BEYANLAR

TEŞEKKÜR

FON / DESTEK BİLGİSİ

YAZARLARIN KATKILARI

İki yazarın da (Şebnem ÇELİK ve Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT) kavramsallaştırma, veri toplama, analiz, yazım, düzenleme, denetim gibi süreçlerde aktif ve eşit katılım ve katkıları mevcuttur.

ÇIKAR ÇATIŞMASI

"Yazarların beyan ettiği herhangi bir çıkar çatışması yoktur." Beyanı eklenmiştir.

VERİ KULLANILABİLİRLİĞİ

Çalışmada sahada uygulanan ölçek uygulamaları kapsamında Google form aracılığı ile toplanan veriler, araştırmacılar dışında erişime ve kamuya açık değildir.

ETİK BEYAN

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulunun 30.04.2025 tarihli ve 1 sayılı; 11.06.2025 tarihli ve 2 sayılı kararı ile etik izni verilmesi uygun görülmüştür.

YAPAY ZEKA (AI) KULLANIMI BEYANI

Çalışmanın herhangi bir aşamasında yapay zeka tabanlı bir araç ya da yazılım kullanılmamıştır.

DECLARATIONS

ACKNOWLEDGEMENTS

FUNDING / SUPPORT INFORMATION

CONTRIBUTIONS OF AUTHORS

Both authors (Şebnem ÇELİK and Prof. Dr. Yıldız AKPOLAT) actively and equally participated in and contributed to the conceptualization, data collection, analysis, writing, editing, and review processes

CONFLICT OF INTEREST

"The authors have declared no conflicts of interest." This statement has been added.

DATA AVAILABILITY

In this study, data collected via Google Forms as part of the scale applications conducted in the field are not accessible to the public or to anyone other than the researchers.

ETHICAL STATEMENT

The Dokuz Eylül University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Board, with its decisions dated 30.04.2025 (No. 1) and 11.06.2025 (No. 2), deemed it appropriate to grant ethical permission.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE (AI) USAGE STATEMENT

No artificial intelligence-based tools or software were used at any stage of the study.

KAYNAKÇA

Akalın, K. (2011). Max Weber'in iktisat sosyolojisi açısından yorumunda orta çağın katolik asketikizminden kopuş. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(1), 239-259.

Akbıyık, N. (2019). Fütüvvetin Türk esnaf- zanaatkâr sistemine etkileri. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 9(2), 147-190*.

Albayrak, Z. & Acar, T. (2022). Ailelerinde hipertansiyon hastası olan kişilerde hipertansiyon gelişiminin önlenmesiyle ilgili tutumlar: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi,* 26(2), 53-65.

Aslanderen, M. & Yeşil, R. (2017). Müşteri değerlendirmeleriyle esnaf ve sanatkârların ahilik değerlerine sahiplik düzeylerinin incelenmesi (Kırşehir örneği). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 15(34), 217-249.

Aydın, B. (2010). *Motivasyonu etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile belirlenmesi: Bir tekstil işletmesi örneği.* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi.

Aygül, H. H. (2012). İktisadi tutum ve davranışlarda zihniyet olgusunun anlam evreni, dönüşüm süreci ve tipolojik analizi: Batı Akdeniz Bölgesi örneği. [Yayımlanmış Doktora Tezi]. Süleyman Demirel Üniversitesi.

Balcı, A. (2010). *Sosyal bilimlerde araştırma: Yöntem, teknik ve ilkeler*. Ankara: Pegem Akademi.

Böke, K. (2009). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*. İstanbul: Alfa.

Caz, Ç. (2024). Egzersiz motivasyonu tutum ölçeği: ölçek geliştirme, geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12(1), 1-12.*

Costello, A. B. & Osborne, J. (2005). Best practices in exploratory factor analysis: four recommendations for 436 getting the most from your analysis. *Practical assessment, research, and evaluation*, *10*(7), 1-9.

Çakır, B. & Gümüş, İ. (2011). *Ahilik*. Kırklareli Üniversitesi.

Çoban, H. & İrmiş, A. (2015). Girişimcilik Kültürü Açısından Geleneksel Alış-Veriş Yerlerindeki Esnaf ile Modern Avm'lerdeki Esnafın Karşılaştırılması. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1, 29-38.

Torun, İ. (2008). Max Weber'e Göre İktisadi Zihniyetin Rasyonalizasyonu. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 8(15), 14-34.

Delice, A. & Ergene, Ö. (2015). Ölçek Geliştirme ve Uyarlama Çalışmalarının İncelenmesi: Matematik Eğitimi Makaleleri Örneği. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(1), 60-75.

Deregözü, A. & Gündoğar, F. (2020). Dil Öğretme Öz Yeterlik Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, 8(2), 431-447.

Ercan, İ. & Kan, İ. (2004). Reliability and validity in the scales. *Uludağ Tıp Dergisi*, 30(3), 211-216.

Erdem, E. (2022). Fütüvvet/ahilik- tasavvuf ilişkisi ve iktisadi hayata dair bazı çıkarsamalar: Farklı dillerde yazılmış bazı fütüvvetnameler üzerine bir inceleme. *İslam Ekonomisi ve Finansı* Dergisi, 8(2), 185-222.

Gülsoy, S. & Şişecioğlu, Ş. (2023). Esnaf kültürünün değişimi: Erzurum'da e-ticaretin etkisi. *Edebiyat ve Beşerî Bilimler Dergisi, (*71), 18-26.

İlhan, H. (2014). Max Weber ve Sabri Ülgener'de iktisadi zihniyet analizi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.

Karpat, K. (2019). *Osmanlı Devleti'nin kısa sosyal tarihi*. İstanbul: Timaş.

Mardin, Ş. (2007). *Bediüzzaman Said Nursi olayı: Modern Türkiye'de din ve toplumsal değişim*. Çev. Metin Çulhaoplu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Öz, S. (2013). Kapitalizmin ruhu problemi: Werner Sombart. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 29/29, 142-169.

Özdemir, M. Ç. & Salt, A. M. (2019). Esnaf kültüründeki değişim: Sakarya esnafları üzerine bir araştırma. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 364-398.

Özkiraz, A. (2011). Sabri F. Ülgener'in Max Weber eleştirisi. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,* (*28*), 49-61.

Kart, S. & Parlar, H. (2022). Yenilikçi okul: Bir ölçek geliştirme çalışması. *Milli Eğitim Dergisi*. 51(236), 3443-3470.

Kılıç, A., Şahin, Ş., Gel, M. & Orhan, Ü. (2024). Öğrenme kültürü ölçek geliştirme çalışması. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26 (3), 471-483.*

Punch, K., F. (2014). *Sosyal Araştırmalara Giriş Nicel ve Nitel Yaklaşımlar*. Ankara: Siyasal.

Salt, A., M. (2019). Gelenekten moderniteye Sakarya'da esnaf kültürünün değişimi. [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. *Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*

Shumpeter, J., A. (1947). Theoretical problems: theoretical problems of economic growth. The journal of economic history. *Cambridge University Press.* Vol. 7, Supplement: Economic Growth: A Symposium (1947), 1-9.

Sombart, W. (2005). *Kapitalizm ve Yahudiler*. Çev. Sabri Gürses. İstanbul: İleri Yayınları.

Sombart, W. (2020). *Burjuva.* Çev. Oğuz Adanır. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Sunar, L. (2012). *Marx'ta ve Weber'de Doğu Toplumları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Tezbaşaran, A. (1997). *Likert tipi ölçek hazırlama kılavuzu*. Ankara: Türk Psikologlar Derneği Yayınları.

Ülgener, S., F. (2006). *İktisadi çözülmenin ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.

Ülgener, S., F. (1983). *Zihniyet, aydınlar ve izmler*. Ankara: Mayaş Yayınları.

Ülgener, S., F. (1940). İktisadi hayatta zihniyetin rolü ve tezahürleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergis*i, 2.

Ülgener, S., F. (1942). İktisat felsefesi tarihinde Werner Sombart'ın yeri ve şahsiyeti. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergis*i, 3, 1-2.

Ülgener, S., F. (1984). *Darlık buhranları ve İslam iktisat siyaseti.* Ankara: Mayaş Yayınları.

Weber, M. (2023a). *Ekonomik eylem*. Çev.Latif Boyacı. İstanbul: Kapra.

Weber, M. (2023b). *Ekonomi ve toplum Cilt 1.* Çev. Latif Boyacı. İstanbul: Runik Kitap.

Weber, M. (2019). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu.* Çev. Gökhan Rızaoğlu. İstanbul: Roman Oda Yayınları.

Williams, B., Brown, T. Ve Onsman, A. (2010). Exploratory factor analysis: A five-step guide for novices. Australasian Journal of Paramedicine, 8(3), 1-13.

Yeşil, R. & Aslanderen, M. (2016). Esnaf ve sanatkârların ahilik değerlerine sahiplik düzeylerinin değerlendirilmesi*. Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 383-400.

Yurdabakan, İ. & Çüm, S. (2017). Scale development in behavioral sciences (based on exploratory factor analysis). *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care,* 11(2), 108-126.

EXTENDED ABSTRACT

A Study On Developing An Economic Mindset Scale For Traditional Market Traders

1. Introduction

Traditional markets, as markets or bazaars, are important not only for their economic functions but also for their cultural roles as carriers of tangible and intangible heritage in the construction of collective memory. Markets, with their lively, dynamic structure and their function of being both transformed by and transforming this dynamic structure, are spaces where culture is displayed and reproduced through daily interactions. Social, cultural, and societal activities continue in markets. Traditional markets, which bear traces of the historical social fabric of cities, continue to exist despite undergoing certain changes in consumption habits and daily interactions due to globalization and modern urbanization. These changes also lead to a process of mutual interaction within the existing network of the social structure. The main subject is the marketplace, but other living and non-living subjects and actors within it are also involved in a dynamic process of constant movement and interaction. At a historical level, this dynamic process also shapes and influences the socio-economic mentality that affects these subjects.

This study aims to develop a scale to measure the transformation and change of traditional merchant culture into a modern economic mentality through capitalism, globalization, and digitalization, according to the merchants' own perceptions.

2. Data Set and Method

The Economic Mindset Scale was developed primarily through in-depth interviews with 101 and 116 artisans in the Kemeraltı Bazaar in Izmir, gathering information about their workplaces, sectors, artisan relationships, customer relationships, community building and belonging, processes of change and transformation, and the bazaar itself.

This was accomplished using theoretical readings, field observations, and data obtained from the literature, resulting in a pool of 42 questions. Since developing a scale on economic mindset requires an interdisciplinary approach, opinions were sought from experts in the fields of psychology, educational sciences, measurement and evaluation, economics, sociology, and Turkish linguistics.

3. Empirical Findings

In the economic mindset scale, relationships will first be determined using Exploratory Factor Analysis, and then Confirmatory Factor Analysis will be conducted. It must be determined which items are useful for the purpose (whether they explain variation or not) In our study, a sign value (0.000) less than 0.05 in the Sphericity test result is considered sufficient for meaningful results in terms of factor loadings and the suitability of the test for factor analysis. The Kaiser-Meyer-Olkin value and Bartlett's Sphericity Test results were considered to be sustainable in terms of demonstrating the mathematical factoriability of the data collected from the sample regarding the written scale items.

Principal Axis Factoring was selected as the factor extraction method, and Promax, a rotation method based on the inference that factors are interrelated, was chosen as the factor rotation method. In the scale development process, factor loadings above 0.30 were accepted as a criterion for item selection and determining the factor structure. During the analysis, to increase validity and reliability, items with factor loadings below 0.30, convergent items (those loaded on more than one factor), and items that did not belong to a meaningful dimension or did not adequately express the intended structure (low factor loadings) were removed one by one, starting with the worst, and the analysis was repeated each time. When items were removed, theoretical and conceptual discussions were held in addition to statistical results, and issues related to scope were also considered. In the final stage, 27

items were removed from the scale, leaving 15 items that were determined to form a sound four-factor structure and cover the relevant scope.

The scale's validity percentage should be at least 50%. This value was found to be 57.303, indicating that the scale has an explanatory validity of approximately 57.3%. Examining the table, it is seen that there are four factors with eigenvalues greater than one. These four factors together explain approximately 65% of the variance in the economic mindset variable. These findings indicate that the scale should consist of four sub-dimensions. According to the Design Matrix Table, the first sub-dimension consists of five items, the second sub-dimension consists of four items, and the third and fourth sub-dimensions each consist of three items. Item factor loadings range from 0.385 to 0.870. Following exploratory factor analysis, a four-dimensional scale consisting of a total of 15 items was obtained. The items within the dimensions were examined in terms of their meanings; the first dimension was named “contentment,” the second dimension “prudence,” the third dimension “risk-taking,” and the fourth dimension “development-orientedness.”

When examining the values in the Fit Indices, an RMSEA value between 0.05 and 0.08 indicates adequate fit. An SRMR value between 0.05 and 0.10 indicates acceptable fit. Based on the fit indices, it can be said that the tested four-factor model fits the obtained data within acceptable limits. When examining the DFA model for the four-factor structure, it is seen that the factor loadings of all items are above 0.30. The correlation between the factors shows a strong connection between Development Focus and Risk Taking, with a value of 0.84. Therefore, within the framework of modern values, these two factors related to decision-making in the uncertainty process and the desire for growth cannot be considered separately. Despite being close to the critical threshold, it has discriminant validity by measuring different situations. Contentment has an inverse relationship with Development Orientation (-0.18) and Risk Taking (-0.29). There is a positive correlation between Contentment and Contentment (0.56), Growth Orientation (0.68), and Risk Taking (0.62). When examining the findings regarding the reliability of the four-factor structure, it is seen that the structural reliability and internal consistency coefficients of all sub-dimensions except the risk-taking dimension are above 0.700; the values for the risk-taking dimension are also very close to this level. The structural reliability coefficient (McDonald's Omega) calculated for the entire scale is 0.800. The internal consistency coefficient (Cronbach's Alpha) was not calculated due to its low accuracy in multidimensional scales.

4. Discussion and Conclusion

The Economic Mindset Scale, consisting of four sub-dimensions (contentment, thriftiness, risk-taking, and growth-orientedness), will guide the understanding and explanation of the perceptions of tradespeople and, consequently, their attitudes and behaviors based on the mindset underlying their economic actions. This scale is expected to fill a gap in the field by meeting the need to measure perceptions and attitudes related to economic mindset in future research. Observing the scale's interaction with different samples, contexts, and variables in other studies will support the strengthening of findings related to its reliability and validity.